

KÓP ETNIKALIQ BILIMLENDIRIW SHARAYATINDA TARIYXIY BILIMLERDI DIDAKTIKALIQ ÓZGERTIW: QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASINDA JÁHÁN TARIYXIN OQITIW TÁJIRIYBESI.

Auyezov Rufat Polatovich.

*Ajiniyaz atındaǵı Nókis Mámleketlik Pedagogika
Institutı Tariyx kafedrası 13.00.02 – Tálim hám
tárbiya teoriyası hám metodikası qániygeligi
Tayanış doktorantı*

Аннотация: В статье обосновано выделение синергетико-диалектической дидактики истории как самостоятельного теоретического направления педагогической науки. Автор представляет разработанную методологию, включающую формализованную закономерность устойчивости синтеза, конструктор точки дидактической бифуркации и типологию режимов «нарратив — память». Доказано преимущество данного подхода перед описательными моделями Л. Клигберга и Л. Шульмана за счет перехода от методического к общетеоретическому уровню. Противоречие между академическим нарративом и коллективной памятью трактуется как движущая сила развития исторического сознания в полиэтничном образовательном контексте. Предложенная формула устойчивости синтеза выступает инструментом количественной оценки в методологии истории образования. Практическая ценность исследования заключается в возможности применения разработанного инструментария в школьном преподавании всемирной истории в Республике Каракалпакстан и Республике Узбекистан, а также в системе повышения квалификации учителей.

Ключевые слова: синергетико-диалектическая дидактика истории; устойчивость синтеза; точка дидактической бифуркации; академический нарратив; коллективная память; историческое сознание; полиэтничный образовательный контекст; методология преподавания истории; Узбекистан; Каракалпакстан.

Abstract: The paper substantiates the establishment of synergetic-dialectical history didactics as an independent theoretical branch of pedagogical science. The author presents the developed methodology, which incorporates a formalized pattern of synthesis stability, the construct of a didactic bifurcation point, and a typology of "narrative-memory" modes. This approach proves superior to the descriptive models of L. Klingberg and L. Shulman by shifting the issue from a methodical to a general theoretical pedagogical level. The contradiction between academic narrative and collective memory is treated as a driving force behind historical consciousness development within a multiethnic educational context. The proposed synthesis stability formula serves as a quantitative assessment tool in the methodology of history

education. The practical significance of the study lies in the potential application of these tools and typologies in teaching world history in schools across the Republic of Karakalpakstan and the Republic of Uzbekistan, as well as in professional development programs for history teachers.

Keywords: synergetic-dialectical history didactics; synthesis stability; didactic bifurcation point; academic narrative; collective memory; historical consciousness; multiethnic educational context; history teaching methodology; Uzbekistan; Karakalpakstan.

Tariyxiy bilim beriwdiń zamanagóy paradigması fundamental ózgeristi basınan keshirmekte - tayar bilimlerdi translyaciyalawdan tariyxiy pikirlewdi óz aldına kognitiv kompetenciya sıpatında qalıplestiriwge. Bul ózgeris metodologiyalıq qarama-qarsılıqtı keltirip shıǵaradı: bir tárepten, mámleketlik bilimlendiriw standartları birden-bir, normativlik belgilengen tariyxiy bayanlawdı talap etedi; ekinshi tárepten, Y.Ryuzen [1] hám X.Uayt [2] tariyxiy bilimniń principial túrde talqılawshılıq, bayanlawshılıq xarakterin tiykarlaydı, R.Kozellek [3] bolsa onıń oqılıwlarınıń kópligin tariyxiy waqıt semantikasını arqalı ashıp beredi.

Bul qarama-qarsılıq Qaraqalpaqstan Respublikası sıyaqlı kóp milletli hám kóp mádeniyatlı regionlar sharayatında ásirese keskinlesedi, bul jerde jergilikli jámiechilikniń jámaátlik tariyxiy yadı[4] hár dayım da ulıwma bilim beriw mekteplerindegi jáhán tariyxı sabaqları arqalı beriletuǵın mámleket tariyxiy gúrrińine sáykes kele bermeydi. Tariyx oqıtıwshısı bilimniń bul eki qatlamı arasında dálalshı wazıypasın atqaradı, biraq bul qarama-qarsılıqtı sheshiw ushın ilimiy tiykarlangan pedagogikalıq qurallarga ie bolmaydı. Bar jumslardıń kópshiliginde bul qarama-qarsılıq óz aldına metodikalıq usıllar - keys usılı, talqılaw, joybarlaw iskerligi dárejesinde kórip shıǵıladı, biraq L. Klingberg[5] hám L. Shulman[6] tárepińen táriyiplengen epistemologiyalıq jaqtan quramalı ilimiy bilimnen didaktikalıq jaqtan durıs formaǵa ótiw mexanizmi teoriyalıq jaqtan ashıp berilmeydi. Usı izertlew basqasha joldı usınıs etedi: akademiyalıq gúrriń hám kollektivlik yadı muwapıqlastırıw processin metodikanıń texnikalıq máselesi sıpatında emes, al I. Prigojin hám I. Stengers [11], G. Xaken [12] hám E.V. Ilenkov [13] qarama-qarsılıq dialektikasını nızamları tiykarında rawajlanatuǵın ózin-ózi shólkemlestiriwshi sistema sıpatında qaraw.

Usınılıp atırǵan metodologiya principial jaqtan pánleraralıq bolıp, ilimiy bilimniń altı tarawı integraciyasına tiykarlanadı, olardıń hár biri ulıwma modelge gárezsiz, ajıralmas úles qosadı. Tariyx filosofiyası hám tariyxtanıwı tariyxiy bilimni óz tábiyatına qaray talqılawshı hám gúrrińlewshi sıpatında túsiniwdi támiyinleydi - Y. Ryusen[6], X. Uayt[6], hám R. Kozellek[7] - bul kóbinese oqıw baǵdarlamalarında ornatılǵan "birden-bir durıs" mektep gúrrińni illyuziyasını saplastıradı.

Metodologiya istoricheskoy nauki - istochnikovedcheskaya kritika, razrabotannaya M. Blokom [17] i sistematizirovannaya I. D. Kovalchenko [18], istoriko-geneticheskoy, istoriko-sravnitelnyy i istoriko-sistemnyy metodi - trebuyut soderzhatelnogo kontrolya kachestva: pered vvedeniem v urok rasskazannogo kak predmeta didakticheskoy raboty, ego neobxodimo ne tolko peresmotret s filosofskoy ili pedagogicheskoy tochki zreniya, no i podtverdit s tochki zreniya sobstvennoy

istoricheskoy nauki. Bul usınıs etilip atırǵan modeldi sap filosofiyalıq-pedagogikalıq qatnaslardan ajratıp turadı hám onıń ilimiy-tariyxıy jaqtan durıslıǵın támiyinleydi.

M. Xalbvakstıń jámáátlik yad teoriyası[4] hám P. Berger hám T. Luqmannıń bilim sociologiyası[7] oqıwshı tariyx sabaǵında oqıw materialın ne ushın "taza bet" sıpatında emes, al shańaraq hám jámáátlik yad prizması arqalı qabıl etetuǵının túsindiredi, bunı muǵallım sabaqtı rejelestiriwde esapqa alıwı kerek.

Razvivayushaya psixologiya i kulturno-istoricheskaya teoriya[8] raskrivayut mexanizm interiorizatsii - kak vneshniy (uchebniy material i sotsialnaya pamyat) stanovitsya vnutrennim sobstvennostyu misli shkolnika, chto osobenno vajno dlya podrostkovogo perioda, kogda provodilsya eksperiment.

L. Klingbergtiń didaktikası [5] hám L. Shulmannıń pedagogikalıq bilim mazmunı koncepciyası [6] ilimiy bilimlerde sabaqtıń oqıw mazmunına aylandırıw apparatın hám bunday transformaciya sapasın bahalaw kriteriyaları sistemasın usınadı. I. Prigojin hám I. Stengersdiń ózin-ózi shólkemlestiriwshi sistemalar teoriyası [11] hám G. Xakenniń sinergetikası [12], sonday-aq, E.V. Ilenkovtıń dialektikalıq logikası [13] - pedagogika tariyxı ushın tán bolmaǵan fizika/pán filosofiyası tarawları - klasstı ashıq, ózin-ózi shólkemlestiriwshi sistema sıpatında hám qarama-qarsılıqlardı rawajlanıwdıń tosıǵı emes, al deregi sıpatında súwretlewdiń rásmiy tilin beredi, bul bolsa izertlewdiń ilimiy jańalıǵınıń tiykarın quraydı. Áyne tábiyiy-ilimiy (sinergetika), filosofiyalıq (dialektika), sociologiyalıq, psixologiyalıq hám taza pedagogikalıq bilimlerdeń anıq bir mektep páni - jáhán tariyxına salıstırǵanda úylesiwi bul jumstı bir pán menen sheklengen izertlewlerden ajratıp turadı.

Izertlewdiń teoriyalıq tiykarın Y.Ryuzen hám X.Uayttiń tariyxıy sana hám narrativlik koncepciyaları quraydı [1; 2]; L.S. Vıgockiydin rawajlanıwdıń mádeniy-tariyxıy teoriyası [8]; J. Lav hám E. Vengerdiń jaǵdaylıq biliw teoriyası [9]; P. Berger hám T. Lukmannıń bilim sociologiyası hám M. Xalbvakstıń jámáátlik yad koncepciyası [4; 7]; L.Klingbergtiń ilimiy bilimniń didaktikalıq transformaciyası teoriyası [5] hám L.Shulmannıń bilimniń pedagogikalıq mazmunı koncepciyası [6]; V.V.Davidovtıń rawajlandırıwshı bilimlendiriwdiń iskerlik teoriyası [10]. Bilimlerde ózgeriw procesin tiykarınan sıızıqlı - mazmundı izbe-iz uzatıw yamasa sáykeslendiriw sıpatında qaraytuǵın sanap ótilgen kózqaraslardan parıqlı túrde, bul izertlew eki qosımsha teoriyalıq tiykar kirkizedi: I. Prigojin, I. Stengers hám G. Xakenniń ózin-ózi shólkemlestiriwshi sistemalardıń sinergetikalıq teoriyası [11; 12] hám qarama-qarsılıqtıń dialektikalıq logikasın E.V. Ilenkov hám V.V. Davıdovlardıń rawajlanıw deregi sıpatında [13; 10].

Sinergetikalıq jantasıw mektep klası hám tariyxtı oqıtıw procesin ashıq sıızıqlı emes sistema sıpatında súwretlew imkaniyatın beredi: oqıw bagdarlaması hám aymaqtıń jámáátlik yadı óz ara tásir etiwshi eki informaciya aǵımı sıpatında, oqıwshınıń nátiyjeli tariyxıy sana-sezimi bolsa I. Prigojin, I. Stengers hám G. Xaken modeline muwapıq tuwrıdan-tuwrı jetkerip beriw emes, al ózin-ózi shólkemlestiriw nátiyjesi sıpatında kórinedi [11; 12]. Dialekticheskiy podxod E. V. Ilenkova, v svoyu ochered, pozvolyayet interpretirovat raznitsu mejdu povestvovaniyami ne kak stilisticheskiy barer, a kak effektivnoe protivorechiye (tezis - antitezis), reshenie kotorogo prepodavatelem privodit k sintez-u kachestvenno novogo znaniya

(dialekticheskoe snyatiye, Aufhebung), kotoryy ne privoditsya ni k odnoy iz pervonachalnih versiy[13].

Akademik ráwiyat hám jámaátlik yad arasındaǵı qarama-qarsılıqtı tariyxıy sana rawajlanıwına tosqınlıq emes, al háreketlendiriwshi kúsh sıpatında talqılaw, bir aymaqtan tısqarında - tariyxıy ráwiyatlar ayırmashılıǵınıń uqsas dúzilisine ie bolǵan hár qanday kóp milletli bilimlendiriw ortalıǵına qollanıwı múmkin bolǵan baǵdardı ashadı, al sintezdiń turaqlılıq formulasınıń ózi bolsa burın bilimlendiriw tariyxı metodologiyasında bolmaǵan muǵdarlıq bahalaw quralın belgileydi. Jumıstıń ámeliy áhmieti islep shıǵılǵan metodologiya, qurallar hám tipologiyadan Qaraqalpaqstan Respublikası hám ulıwma Ózbekstan Respublikası mekteplerinde jáhán tariyxın oqıtıw ámeliyatında, sonday-aq, kóp milletli aymaqlar ushın tariyx muǵallimleriniń qánigeligin arttırıw baǵdarlamaları hám metodikalıq usınıslardı islep shıǵıwda paydalanıw múmkin ekenligi menen túsindiriledi.

Adebiyatlar

1. Рюзен Й. Утрачивая последовательность истории: некоторые аспекты исторической науки на перекрестье модернизма, постмодернизма и историзма // Диалог со временем. — 2001.
2. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.
3. Козеллек Р. Минувшее будущее: О семантике исторического времени. — М.: Языки славянской культуры, 2006.
4. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти. — М.: Новое издательство, 2007.
5. Клингберг Л. Проблемы теории обучения. — М.: Педагогика, 1984.
6. Шульман Л. Знание и обучение: основания нового реформирования // Перспективы. — 1986.
7. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. — М.: Медиум, 1995.
8. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999.
9. Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. — Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
10. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. — М.: ИНТОР, 1996.
11. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой. — М.: Прогресс, 1986.
12. Хакен Г. Синергетика. — М.: Мир, 1980.
13. Ильенков Э.В. Дialeктическая логика. — М.: Политиздат, 1974.
15. Popper K. The Logic of Scientific Discovery. — London: Routledge, 1959.
16. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. — М.: Дом интеллектуальной книги, 1999.
17. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. — М.: Наука, 1986.
18. Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. — М.: Наука, 1987.